

Introducción

Este libro recolle os relatorios presentados e debatidos na Xornada Galicia e a Segunda Guerra Mundial, que o Consello da Cultura Galega acolleu nos días 13 e 14 de abril de 2021. A Segunda Guerra Mundial é un dos momentos centrais da historia da humanidade. Mesmo non faltan autores que lle confiran a condición de elemento de cesura. Viría a ser como un parteluz da contemporaneidade polo que agroma unha nova era que se dá en chamar a historia do presente. Sobre as cinzas de ducias de millóns de mortes, sobre a dor contida de centos de millóns de vítimas, ergueuse un tempo novo. Na Europa occidental, ese tempo quixo ser levantado sobre sólidos piares que mellorasen a vida das xentes. Queríase lexitimar os Estados arrimándolles adxectivos agarimosos. Estado do benestar para coidar da cidadanía desde o berce ata o nicho, en palabras de *lord* Beveridge. Estado esteado polos dereitos humanos, agora recompilados en solemnes declaracións e mestas convencións.

Neste anaco europeo que habitamos os galegos, as cousas non correron dese xeito. Por mellor dicir, demoraron de máis. A Guerra Civil deixounos oficialmente fóra do conflito e das súas consecuencias inmediatas para os nosos veciños. Aquí andabamos por rutas imperiais camiñando cara a Deus. Nós coñecemos a vixencia deses Estados do benestar e dos dereitos humanos ao emigrar cara a eles. Porén, Galicia non foi allea ao enfrontamento, como ben se pode ver nos capítulos que van poder ler deseguido. A obra consta de tres seccións. Unha primeira versa sobre a Galicia do Eixe, con catro contribucións. Antonio Muñoz Sánchez achega luz sobre os 20 millóns de traballadores europeos, o 80 % forzados, que alimentaron a máquina de guerra nazi e que son un dos máis numerosos colectivos de vítimas esquecidas da Segunda Guerra Mundial. Os españois andarían polos 40 000 traballadores forzados, basicamente procedentes das filas dos exiliados republicanos, e uns 10 000 traballadores voluntarios. Segundo as estimacións de Muñoz Sánchez,

un 2 % dos traballadores forzados e un 7 % dos voluntarios dese continxente eran galegos. Estes homes, e mesmo un fato de mulleres, non só tiveron como destino territorios ocupados por Alemaña, pois a Francia de Vichy tamén fixo uso desta man de obra semiescrava tanto no continente como nas súas colonias do norte de África. As condicións de traballo, con esgotadoras xornadas de doce ou mesmo catorce horas, foron moi diversas segundo as zonas e chegaron nalgúns casos a non diferenciarse das dos campos de concentración. Os forzados, cando se liberaron da súa situación, non tiñan patria a que volver, a diferenza dos voluntarios vidos desde España, que mesmo lles puideron xirar diñeiro ás súas familias. Esta emigración asistida mandaba unhas remesas que non pagaban os alemáns, senón o Banco de España para amortizar a débeda contraída polo bando franquista. A diferenza da saída dos soldados da División Azul, esta partida apenas tivo eco no espazo público. As expedicións galegas saíron desde Vigo, en decembro de 1941 e setembro de 1942, maioritariamente para traballar na IG Farben.

Antonio Giráldez Lomba aborda a colonia alemá en Vigo, a máis numerosa e significada en terras galegas. A súa orixe básica cómpre buscala no Cable Alemán, operativo desde 1905, á beira mesmo do Cable Inglés. Logo, chegarían homes de negocios, armadores e consignatarios de buques, enxeñeiros, fabricantes de aparatos ortopédicos, de produtos químicos e de material eléctrico e mais comerciantes, case todos desde o norte de Alemaña. Nos anos da Segunda Guerra Mundial, a colonia achegouse ás 200 persoas. Dado o predominio masculino e mozo dos arribados, houbo un número importante de esposas viguesas no grupo. O Colexio Alemán, que tiña 140 alumnos en 1938 —dos que o 70 % tiña que ser alemán—, foi o seu principal instrumento de diplomacia pública. O consulado en Vigo pasou á categoría de consulado xeral, entre 1943 e 1945, o que dá idea da importancia que cobrou a cidade na estratexia alemá, e converteuse no segundo centro máis importante da espionaxe xermana na costa atlántica, despois de Bilbao. Giráldez Lomba apunta a afiliacións masivas ao Partido Nazi, que contaba con sede propia, durante a Guerra Mundial. O seu xefe local, Conrad Meyer, comerciante de importación/exportación chegado en 1924, estaría ao cargo de todo o norte de España naqueles anos.

Xosé Manoel Núñez Seixas, co enfoque da anovada historia social e cultural da guerra que se centra nas experiencias dos combatentes, nas súas motivacións

e percepción, a través das súas cartas e diarios, analiza o papel dos galegos na División Azul. O prototipo de divisionario galego veu sendo o de mozos de orixe rural ou vilega, de familias labregas medias ou relativamente abastadas, católicas e conservadoras, guiados por ideais falanxistas, católicos e anticomunistas. Eran militares excombatentes acostumados a facer da milicia o seu fogar, franquistas de guerra, voluntarios ou coaccionados en distinto grao, sen presenza destacada de dirixentes do Sindicato Español Universitario (SEU) ou de *camisas viejas*. Tampouco houbo entre os galegos parentes directos de represaliados polos republicanos. A correspondencia e os diarios conservados amosan que os divisionarios non profesaban o racismo biolóxico cos rusos que tiñan os alemáns, pero si un certo racismo cultural que facía percibilos como xente sucia, atrasada e coutada. As autoridades, ata 1944, procuraron ter os divisionarios no foco do espazo público, mantendo contacto con eles, agasallándoos, asistindo aos retornados —se ben cunha parafernalia externa decrecente— e lembrándose dos caídos. Desde ese ano, as autoridades optaron pola invisibilidade mediática e oficial da División Azul. A partir de 1952, hai unha recuperación da súa memoria, aguillada polas Hermandades que en Galicia, como no resto de España, só lograron captar arredor dunha cuarta parte dos divisionarios, pero inzaron cos seus nomes os rueiros e prazas ata tempos recentes.

Finalmente, Joan Maria Thomàs dedica o seu capítulo a glosar a febre do volframio, que tivo como epicentro Galicia, ao concentrar o 29 % da produción hispana. O mineral encheu os petos da Facenda franquista, dos propietarios das minas e dos axentes intermediarios —legais e ilegais—. A xente común, tanto homes como mulleres, encontrou nas minas un traballo moi ben pago e un xeito de tapar buracos e mesmo facer algúns cartos. Os axiotistas de toda caste e condición viron unha oportunidade inmejorable para enriquecerse con toda clase de comercio, lícito ou non, tanto tiña. Os presos pola defensa dos valores republicanos, encadrados nos destacamentos penais, tiveron unha senda de redención ou de fuxida para seguir a loita. A febre desátase en 1941, por dúas razóns. A dependencia absoluta de Alemaña do volframio ibérico ao pecharse a vía terrestre de abastecemento desde China, tras a invasión da Unión Soviética. A estratexia aliada de compras preventivas do mineral para limitar o abastecemento alemán, nunha carreira inflacionista do seu prezo, que fixo que, en 1943, mercasen máis volframio legal que os propios xermanos, pagando case

que o triplo. Ao mesmo tempo, os aliados desataron a batalla do volframio cun ultimato ao Goberno franquista para cortar a subministración de combustibles se seguía a exportación do mineral cara a Alemaña. Unha batalla mediatizada polo incremento do comercio ilegal favorecido desde o propio Ministerio de Comercio por Carceller, consciente da galiña de ovos de ouro que estaba a permitir liquidar a débeda de guerra con Alemaña.

A segunda sección, «Galicia e os aliados», agrupa tres contribucións. José Ramón Rodríguez Lago estuda a conivencia das redes norteamericanas e vaticanas para impedir a influencia nazi na Península, apadriñando o Eixe Ibérico. Galicia ten interese para os aliados polo volframio, pola súa fachada ao corredor atlántico e pola súa fronteira co Portugal de Salazar como ruta de escape dos refuxiados da Europa ocupada polos nazis. Porén, tras o desembarco de Normandía, esa importancia estratéxica devece. Para o Vaticano, o culto xacobeo era unha boa panca para avalar a Europa cristiá e a súa proxección americana. O Vaticano, diante da puxanza inicial do falanxismo no réxime franquista, optou por darlle tempo ao tempo e non fixo mudanzas nas cinco dioceses galegas. Cara ao final do conflito si moverá ficha para reducir o peso do fascismo clerical. O punto de confluencia de EE. UU. e do Vaticano era evitar a conversión de España nun apéndice nacionalsocialista, negándose a consideralo un réxime totalitario e tentando asemellalo con outros réximes latinoamericanos. Un dos instrumentos empregados foi a activación das estruturas de Acción Católica, como freo cultural da penetración do paganismo nazi. A debilidade das infraestruturas diplomáticas norteamericanas en España aconsellaba apoiarse na Igrexa, como se estaba a facer en América Latina, designando a diplomáticos avezados no traballo naqueles países ou a católicos prominentes. O embaixador Hayes respondería a ese perfil. Coa súa chegada, o cónsul en Vigo pasa a ser o primeiro secretario da embaixada en Madrid.

Emilio Grandío Seoane ocúpase dos servizos de información británicos en Galicia durante a Segunda Guerra Mundial, precedidos no tempo polos tecidos polos nazis. Estes servizos viviron un momento álxido desde agosto de 1943, coa entrevista Hoare-Franco en Meirás, ata o verán de 1944, cando a invasión de Normandía fai desbotar por completo vellos plans de invasión do norte de Portugal ou de Galicia. Sen dúbida, o Cable Inglés e o consulado británico en Vigo, xunto coa importancia de Porto como centro das operacións da espionaxe

británica no noroeste e como punto de contacto coa guerrilla, axudaron a afianzar a importancia estratéxica de Galicia, ao que se veu sumar ser posible escenario dun desembarco aliado, mesmo como represalia á hipotética perda de Xibraltar. As funcións dos servizos eran variadas. Informar das penurias da poboación nos anos da fame e do acaparamento de alimentos por parte dos axentes alemáns, a través de redes como a do capturado Lorenzo Sanmiguel, a finais de 1943, que chegou a contar con preto de 100 persoas. Crear redes de sabotaxe contra o réxime, a través dos primeiros gromos de guerrillas e cos primeiros indicios de oposición política interior, non comunista, se ben neste caso con moita prudencia ante a certeza de infiltracións franquistas. Establecer redes para facilitar as rutas de escape dos refuxiados europeos, a través de Portugal. Por certo, as mesmas que logo van ser empregadas para sacar a colaboradores do nazismo por parte dos servizos secretos aliados. Os servizos de intelixencia franquistas tiveron sempre bo coñecemento de todos estes movementos, grazas á axuda da contrainteloxencia alemá.

Na terceira contribución desta sección, Ramón Villares fai unha aproximación á figura de Felipe Fernández Armesto, Augusto Assía, quen era xa un correspondente de prestixio ao comezar a Segunda Guerra Mundial e se converte no «príncipe» dos correspondentes ao ser o único que permaneceu en Londres, facendo crónicas para *La Vanguardia*, durante todo o conflito. Assía vai ser unha *rara avis* anglófila nun ambiente dominado pola xermanofilia, amparada desde o Goberno polo cuñadísimo, Serrano Suñer. As crónicas de Assía queren presentar a vida cotiá no Londres da batalla de Inglaterra, coas preocupacións, percepcións e angueiras da xente corrente (John Bull). Tamén relata o xeito en que o sistema institucional inglés afronta a guerra. Villares fai unha análise comparada das crónicas de Assía coas dos correspondentes do mesmo xornal en Berlín, Roma e París e coas opinións vertidas desde a redacción matriz, tanto no desenvolvemento bélico como na dimensión política do conflito, aspecto este último no que destaca o ourensán cun interese crecente polo que chama, en 1941, o nacente bloque «angloyanquisoviético» e polo que está a acontecer no Imperio Británico e na India como xoia da coroa, cando a guerra se converte en planetaria. En resumo, as crónicas de Assía van relatando como a posición de Inglaterra pasaba de ser unha engra en que batían

con ferro e bombas os alemáns a ser o martelo con que se forxaría un novo mundo.

A terceira sección deste libro, «A pegada cultural da Segunda Guerra Mundial en Galicia», está integrada por dúas contribucións. Luis Domínguez Castro presenta a Unión Cultural dos países da Europa Occidental, ou Unión Occidental. Unha iniciativa político-cultural a contracorrente, para reivindicar as culturas dos pobos europeos agochadas polos procesos de nacionalización e de conformación dos Estados modernos. Unha tarefa patrocinada polo occitano Denis Saurat, director do Instituto Francés de Londres, acollida con entusiasmo polos nacionalistas vascos, e tamén cataláns, á que se suma Madariaga, aínda que moi cedo vai chocar coa formulación aprobada. El non se opón ao recoñecemento das culturas dos pobos sen Estado, pero rexeita o seu uso para debilitar as nacións constituídas, especialmente no caso español, e acaba por retirar o seu apoio inicial á iniciativa. A idea orixinaria de Saurat era facer da Unión un instrumento da reconstrución da Europa da posguerra, como unidade espiritual baseada nos valores do liberalismo e do cristianismo, cunha moi forte pegada francesa. A pesar da destacada presenza de vascos e cataláns, Galicia, como un deses países con cultura propia merecente de integrarse na Unión, só vai aparecer mencionada nun documento-proposta de Madariaga e nunca nos documentos oficiais do grupo que falan, na Península Ibérica, das culturas vasca, catalá, castelá, andaluza e portuguesa. O fracaso da Unión Occidental correu parello ao solpor do control de Saurat, alma do proxecto, sobre o Instituto francés de Londres e ao afianzamento do Consello Nacional de Francia, liderado por De Gaulle.

Por último, Dolores Vilavedra repara en que, ata os comezos deste século, había unha falta de contexto autorial e temático das vivencias e das consecuencias da Segunda Guerra Mundial no corpus literario galego. Porén, autoras como López Silva, Aneiros, Costas ou Buela son unha mostra do crecente protagonismo desta temática na narrativa galega como elo continuador da Guerra Civil de 1936. O enfoque de xénero empregado por Vilavedra permítelle amosar o engarzamento das novelas destas escritoras con esa memoria europea contemporánea transnacional da que falara Judt. Unha memoria a que achegan unha ampliación xeográfica, ao incorporar o espazo do exilio americano ao relato das guerras europeas, o que contribúe á desterritorialización da memoria

do conflito. Asemade, a autoría feminina de boa parte destes relatos achega unha perspectiva do que Ulrich Beck definiu como empatía cosmopolita na abordaxe emocional dos acontecementos narrados. Por contra, a aproximación dos escritores galegos a eses mesmos feitos ten caracteres diferentes. Para moitos deles, resultan apenas un pano de fondo para desenvolver as súas tramas de acción ou aventuras (Feijoo, Quiroga, Lorenzo, García Mañá, Reigosa), sen invitar ao lector a unha interpretación moral ou política do acontecido naqueles anos, como si o fan os relatos das escritoras mencionadas; mesmo fomentando unha certa deshistorización do relato en favor da intriga e da aventura, agravada polo que Vilavedra considera o perigo da wikipedización das fontes de información documental.

A Segunda Guerra Mundial segue a ser un lugar de memoria privilexiado ao que retornan os poderes públicos coas súas mellores galas conmemorativas. Hai unha foto, tirada por Jack Hill en Portsmouth, que recolle o posado oficial dos líderes mundiais que celebran o 75º aniversario do desembarco de Normandía, en 2019. Na primeira fila sentan oito persoas, cinco homes e tres mulleres —con británica lide de sombreiros incluída—. No medio a raíña Isabel II, un lugar de memoria en si mesma, á súa beira o seu fillo Carlos e o insólito presidente americano Trump. Máis alá, o presidente francés Macron e a chanceler xermana Merkel. Están vencedores e vencidos a celebrar, pero falta a representación rusa, que non foi invitada —no 70º aniversario, en 2014, si fora convidado Putin, a pesar da anexión de Crimea, e posara na foto oficial tirada por un fotógrafo de Reuters—. Os fastos do 50º aniversario deron pé a un interesante traballo de Geoff Eley, que reflexiona sobre os cambios na narrativa que se produciran a través das películas. Mentres os americanos apostan pola espectacular e maxistral glosa do desembarco e do heroísmo dos soldados anónimos que defenden a colectividade —os compañeiros da patrulla, o país, os ideais compartidos— por riba dos seus intereses particulares (*Saving Private Ryan*, 1998), os británicos fano pola intimista e desgarrada experiencia dun amante para quen o mundo se chama Katherine e a guerra só é o pano de fondo no que transcorre a súa traxedia persoal, ao igual que a doutros personaxes (*The English Patient*, 1996). Memoria e historia, esas medias irmás inseparables que se odian, como nos ensinou Tony Judt, que actúan en rexistros diferentes, como sinalou Pierre Nora. Unha na esfera máxica dos afectos, que tende a dividir. A outra no universo laico do intelecto

racional, que procura reunir. Memoria e historia na altura mesturadas no uso público empregando as mesmas fontes, pero rara vez as mesmas ferramentas para explicar, para entender. Os momentos estelares da humanidade, e a Segunda Guerra Mundial é un deles con certeza, convocan tanto á memoria cambiante e acomodaticia como á historia evolutiva e atenta a cada presente.

Os nove relatorios aquí reunidos cumpriron as expectativas da organización da Xornada Galicia e a Segunda Guerra Mundial. Correspóndelles agora ás lectoras e aos lectores deste volume dar o veredicto final.

Luis Domínguez Castro

Editor